

ZUZANA KÁKOŠOVÁ

PODOBY ZOBRAZENIA TURKA A TURECKÝCH REÁLII V SLOVENSKEJ LITERATÚRE 16. A 17. STOROČIA

Kľúčové slová: Kresťanstvo, Turci, boje, renesančná a baroková poézia a próza, českí exulanti, české tlače.

Keywords: Christianity, Turks, battles, Renaissance and Baroque poetry and prose, Czech exiles, the Czech press.

Portrayal of a Turk and Turkish life in Slovak literature of the 16th and 17th century

Abstract

This article deals with the literary portrayal of a Turk as a hero and with the thematization of Turkish battles and Turkish life in Slovak literature of the 16th and 17th century. We will examine genres of Latin humanistic poetry such as hodoeporicon, epigrams, civic-political compositions (including works of a Czech exile Jakub Jakobeus); historical poetry in its developmental transformations with a reflection of the Czech press about the Battle of Mohács; and Baroque memoir prose (Štefan Pilárik senior). The picture of a Turk is rather prevailing a picture of an enemy, a cruel murderer or a traitor; in a religious poetry depictions of horrible deeds of Turks are as a “Turkish scourge” connected with the traditional scourges of famine and plague and with appeals to do penance.

Opakovane sa venujem téme aktuálnej rovnako v 16. a 17. storočí ako aj dnes, téme, ktorá sporadicky a temer s istou periodicitou zaujíma väčšiu alebo menšiu čiastku Európy. Doteraz tureckej problematike venovali pozornosť najmä historici, ktorí vydali viacero monografií, ale aj antológií turčiek. V prevažnej miere sa však mapuje obraz Turka, Turkov a bojov s nimi vo vecnej a odbornej literatúre. Oveľa menšia pozornosť sa tejto téme venovala z hľadiska jej spracovania v dobovej umeleckej literatúre, najmä v poézii.

Adjektívum „turecký“ sa spája v slovenskej frazeológii s rôznymi kladnými ale aj zápornými významami. Stačí si zalistovať v najznámejšej zbierke *Slovenských príslovií, porekadiel a úslovií* Adolfa Petra Zátureckého. My sa však nebudeme v svojom príspevku zaoberať slovenskou frazeológiou, prípadne reáliami, ale pozrieme sa na obraz Turka, ktorý nám poskytuje staršia slovenská literatúra. Rozsah príspevku nám však neumožňuje vyčerpať túto rozsiahlu tému, nakoľko

sa v nej formoval od stredoveku po koniec baroka v mnohých žánroch i literárnych dielach, a to rovnako ako hlavná téma diela i v podobe početných motívov a narážok v dielach s rôznou tematikou. Samozrejme tento proces pokračoval v slovenskej literatúre aj v mladších vývinových obdobiach a prešiel viacerými premenami. My sa zameriame na 16. a 17. storočie, ktoré boli exponované aj bezprostredným dotykom s týmto etnikom, čo dáva isté predpoklady spontánneho reflektovania rôznych podôb obrazu Turka v slovenskej literatúre v 16. a 17. storočí.

Postoje k Turkom, k tureckej armáde, k tureckej moci a samozrejme aj k inému náboženstvu, ktoré sa k nim viaže, sa u našich ľudí utvárali v priebehu mnohých rokov, ba priam storočí. Bolo to jednak z priamej skúsenosti, z priameho kontaktu, ktorý sa dial za nepríjemných okolností bojov a vojen, v ktorých Turci predstavovali agresora, nájazdníka, dobyvateľa. Neskôr však mnohí ľudia z Uhorska aj dobrovoľne cestovali do Turecka, najmä do Konštantínopolu a Malej Ázie. Utvárali sa však aj nepriamo, z rozprávání rôzneho druhu. Turci a boj proti nim predstavovali výrazný motivický topos humanistickej poézie 16. storočia bez ohľadu na jej žánre. Skoro vo všetkých textoch so spoločenskou, občianskou tematikou sa vyskytuje aspoň narážka na tento naliehavý problém. V 17. storočí sa potom z neho vyvinul celý tematický prúd v literatúre (básnický i prozaický, lyrický i epický), v ktorom dominujú opisy bojov, zajatia, väznenia i putovania v tureckom zajatí. *Querela Austriae ad Germaniam (Prosba Austrie ku Germánii*, z roku 1532), ktorú napísal Gašpar Ursinus Velius, ovplyvnila Pavla Rubigala a pravdepodobne i Jána Sambuca, významných humanistov, pochádzajúcich z územia Slovenska. S motívom boja sa potom viažu aj časté motívy mieru, potreby mieru, opisy výhod mierového stavu pred vojnovým.

Pre **Pavla Rubigala** (vlastným menom P. Rothan; ? Kremnica – asi 1577 Banská Štiavnica) bola tematika Turkov a tureckého nebezpečenstva veľmi dôležitou a spracoval ju vo väčšine svojich básnických diel. Hneď po príchode do Nemecka na Wittenbergsú univerzitu vydal svoje prvé dielo zaoberajúce sa touto tematikou: *Querela Pannoniae ad Germaniam (Prosba Panónie ku Germánii*, Wittenberg 1537). Už v nej básnickým jazykom upozorňoval Germániiu na nebezpečenstvo, ktoré jej hrozí, ak Panónia padne do rúk Turkov. Obraz trpiacej a bezmocnej Panónie, ktorá potrebuje pomoc, sa potom v mladšej literatúre aj ďalších autorov, premenil na obľúbený topos. Ostatné Rubigalove diela majú väčšmi opisný charakter ako lyrický. Z nich najrozsiahlejší text predstavuje deskriptívna veršovaná skladba *Hodoeporicon itineris Constantinopolitani (Opis cesty do Konštantínopolu*, 1544). V roku 1540 sa Rubigal zúčastnil na Verböczyho misii do Konštantínopolu. Hodoeporikon predstavuje akúsi básnickú politickú správu z cesty, nakoľko tu tematizuje svoje pozorovania, ktoré smerujú najmä k poukázaniu na civilizačné odlišnosti východnej Európy a Turecka na jednej strane a západnej Európy, do ktorej patrilo aj vtedajšie Uhorsko. Aj tu smeruje k tomu, aby zdôraznil myšlienku spoločného vojenského postupu proti Turkom a ako vyplýva aj z iných Rubigalových diel, pod vedením Nemecka. Na záver tejto rozsiahlej skladby pripojil Rubigal eklogu *Satyriscus* (1544). Tvorila spolu

akúsi kontrastnú dvojicu. Kým v opise cesty sa snaží byť Rubigal objektívny, všima si nielen drsné mravy Turkov, ale aj balkánskych národov (Bulhari a Srbi). Povzbudzovanie do boja proti okupantovi, uchvatiteľovi vyplýva logicky zo žiaľu nad stavom vlasti, z hlbokého autorovho vlastenectva. V ekloge sa vyjadruje výsostne básnicky, alegóriou. Karpatský pastier uteká z krajiny, ktorú „nedávno splášili vojaci gétski“ (RUBIGAL 1985: 30). Tí sa mu v ďalšom texte premenia na „zúrivého draka“, ktorý ničí všetko, čo mu príde do cesty: napúšťa územia jedom, spaľuje žatvu, privádza so sebou hady, nivočí lesy, lúky, vinice. Zamorí jedom „aj rieky, darkyne vlahy!“ Opis vojnových hrôz, ničenia a žiaľu vždy vyvoláva u autora myšlienky na opak, na blahodarný mier. Nie je to len u Rubigala, ale prakticky u všetkých autorov, u ktorých nájdeme reflektovanú túto tematiku. Na prvú Rubigalovu prosbu Panónie Germánii nadväzuje *Epistola Pannonie ad Germaniam recens scripta (Nový list Panónie Germánii, 1545)*, ktorý má skôr „historický“ charakter. Rubigal sa v ňom venuje prehľadu bojov Panónčanov s Turkami počas predchádzajúcich stopäťdesiatich rokov. Ide teda v historickom pohľade hlboko do stredoveku, na začiatok 15. storočia.

Dielo **Jakuba Jakobe**a (asi 1591 Kutná Hora – 1645 Prešov) *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota (Slzy, vzdychy a prosby slovenského národa, 1642)* predstavuje aktualizovanú adaptáciu staršieho diela českého autora Václava Klementa Žebráckého z tlače *Libellus supplex (Prosebná knižočka)* s názvom *Tempus erat, quo parva quidem, sed debita caelo gens (Bol čas, keď malý národ, ale oddaný nebu..., 1614)* a nebola samostatným dielom. Predstavovala akýsi básnický dôvetok Jakobeovej prozaickej historickej práce *Viva gentis Slavonicae delineatio (Živý náčrt Slovenského národa, 1642)*, ktorá je dnes nezvestná. Jakobeus niekoľkými vysoko funkčnými zásahmi pôvodný text prispôbil svojmu zámeru: nahradil českú cirkev Matkou Slovákov, zmenil úvod i záver a geografické súradnice textového „diania“ umiestnil do súvekeho Uhorska (Dunaj, Tisa, Hornád). V celom texte sa nachádza len asi 40 zmien (JAKOBEUS 1963: 127), ktoré jeho základný význam v podstate nemenia. Ďalšie významné zmeny, okrem hlavnej postavy a umiestnenia diania, sa nachádzajú v úvode a závere skladby, ktoré dopísal v duchu svojej zmenenej koncepcie sám Jakobeus. V úvode nájdeme charakteristické kompozičné prvky eposu: invocácia Múzy i Ducha svätého a propozícia (naznačenia, o čom dielo bude). Tento stručný úvod rozširuje o krátky exkurz do histórie národa, o ktorom chce písať:

„Boli časy, keď národ Slovákov, neveľký síce,
predurčený však nebu, tu posvätné obete konal...!“ (JAKOBEUS 1963: 295)

V závere skladby je najdôležitejšou zmenou nastolenie nového riešenia, ktoré Kristus v svojej odpovedi matke Slovákov sľubuje. U Klementa Žebráckého sa mala česká cirkev dočkať pozemského uznania a zlepšenia situácie, kým u Jakobeusa je to už len spása a „nadzemské slasti“, v čom už zreteľne vidno smerovanie k baroku. Počínajúc veršom 52 sa začína v skladbe monologický nárek Matky Slovákov, v ktorom hneď prvým dôvodom na žiaľ sú hrozby „Satana Mohame-

da“. Aj tento motív je súčasťou autorskej adaptačnej stratégie. Českú cirkev bezprostredne neohrozovalo turecké nebezpečenstvo, Matku Slovákov a jej deti už áno. Touto zmienkou sa začína celá rozsiahla pasáž o tom, čo všetko trápi a ničí slovenský národ. Preplietajú sa tu motívy náboženské, ktoré môžu súvisieť s protestantskou príslušnosťou autora, a motívy svetské, ktoré súvisia s vojnovým stavom v Uhorsku, ktoré si Jakub Jakobeus (narodený v českej Kutnej Hore) osvojil ako novú vlasť. Podobne ako v Rubigalovej ekloge *Satyriscus* sa tu stretáme s alegorickým stotožnením tohto dobovo najúhlavnejšieho nepriateľa uhorských kresťanov s drakom. Obraz tureckého nepriateľa kresťanov dostáva u Jakobeua oveľa väčší priestor ako iné vojny a problémy (napríklad stavovské povstania).

Latinská poézia úzko nadviazala na žánrový systém antickej literatúry, avšak nie v celej jeho šírke. Príležitostné antickej žánre zabudovala do vlastného systému príležitostných žánrov, k výberu z ostatných žánrov pristupovala selektívne. V našej renesančnej literatúre získal veľkú popularitu **epigram** a epigramatickosť (stručnosť a vtípnosť vyjadrenia, dôraz na aktuálnu, prípadne moralistickú tému, či aktualizujúce spracovanie prevzatej témy napríklad historickej) prenikala aj do iných žánrov ako boli emblém a príležitostná poézia. K najvýznamnejším dielam epigramatiky patria v slovenskej humanistickej literatúre *Poemata quaedam* (Niektoré básne, 1555) a *Emblemata* (Emblémy, 1564) trnavského rodáka **Jána Sambuca** (1531–1584), *Hungaridos libri poematum V* (Päť kníh uhorských básní, 1599) košického richtára **Jána Bocatia** (1569–1621) a *Carminum liber primus – Carminum liber secundus sive Miscella epigrammata* (Prvá kniha básní – Druhá kniha básní alebo Miešané epigramy, 1614) rodáka z východného Slovenska **Jána Filického** (1580–1622). Ojedinele nájdeme tento žáner aj u iných humanistických autorov (Martin Rakovský, *Elegiae et epigrammata. Elégie a epigramy*, 1556).

V svojej zbierke humanistických emblémov *Emblemata* (Antverpy 1564) má Ján Sambucus emblém venovaný kráľovi a cisárovi Maximiliánovi II. *Ad inclitum Bohemiae regem Maximilianum. De Turcarum tyranno* (Slávnemu českému kráľovi Maximiliánovi. O tureckom tyranovi, s. 214). Báseň má dve časti, v prvej (verše 1–10) sa sústreďuje na expresívne ladenú charakteristiku „divého zvieratá, ktoré požíra všetko, čo je nablízku“. „Turecký tyran“ je zúriaci (furens), podvodný (falax), krutý (atrox), zradný, vierolomný, bezbožný, úkladný. Prvých desať veršov je nasýtených výrazmi, ktorými sa pomenúvajú tie najhoršie vlastnosti ľudského pokolenia. Ich intenzita je vysoká najmä vo veršoch:

„Quaque gerit, vi cuncta gerit, gerit omnia fraude,
Perfidia violat foedera, pacta, fidem.“¹

Opakovacia figúra, ktorá tu slúži na zintenzívnenie významu, na zdôraznenie absolútnej straty morálky, straty úcty ku všetkým zákonom ľudským i božským (šliape po nich a nenávidí ich), patrí k ojedinelým zjavom v Sambucovej poetike. Jej použitie predznamenáva aj výnimočnosť celkového zakončenia emblému:

¹ „Čokoľvek koná, všetko koná ľst'ou, ruší zradou zmluvy, dôveru i sľuby.“

„Frustra igitur pacem, frustra omnia caetera tentas.
Ense opus est, quoniam quos timet hos et amat.“²

Takáto priama výzva do ozbrojeného boja za mier je netypická, ba skôr výnimočná, v rámci Sambucovej rozumnej zdržanlivosti a nechuti k otvoreným zrážkam akéhokoľvek druhu. Motív Turkov, prípadne tureckého nebezpečenstva nájdeme aj v iných Sambucových emblémoch. Nemohol sa mu vyhnúť ani v básni venovanej rodnej Trnave *Tirnaviae patriae meae arma (Zbrane mojej otčiny Trnavy*, s. 165-166). Emblém žánrovo predstavuje variant dobovo populárneho humanistického žánru topografie a autor tu vyjadruje predovšetkým obdiv a úctu rodnému mestu. V básni sa vystrieda niekoľko motívov rôzneho charakteru. Vlastné topografické motívy reprezentujú opisné prvky zamerané na charakteristiku lokality: názov mesta, opis hradieb s vežami, lokalizácia mesta v úrodnom kraji, predstavenie mesta ako obchodného a náboženského centra. Topografické údaje vhodne dopĺňajú historické motívy, a to z histórie dávnej (spomína sa tu kráľ Belo IV., ktorý udelil mestu roku 1238 mestské práva) i nedávnej:

„Hactenus haec contra saevissima fata Getarum,
Fortiter hostiles se opposuitque manus.“³

Osobitnú pozornosť v embléme venuje Sambucus opisu a interpretácii trnavského erbu, pri ktorých využíva antický a stredoveký motív koleša šťastia. Táto časť textu (verše 7–9) má výrazne emblematický charakter, ktorý je tu závislý na „znakovosti“ erbu samotného. V básni prevláda síce racionálny postoj autorského subjektu, reprezentovaný snahou po vymenovaní kompletného súboru znakov, ktoré charakterizujú mesto Trnava. Avšak pri zmienke o nej ako o rodisku autora, prevládne citový, emocionálny postoj:

„Haec me produxit lucemque videre serenam
Vitalesque haustus dulcis alumna dedit.“⁴

Báseň je komponovaná ako sled voľne priradených motívov, ktorý sa končí 14. veršom. V rámci tohto sledu každé distichon (dvojveršie) tvorí relatívne uzavretý myšlienkový celok, v prípade veršov 7–9 (opis a interpretácia erbových znakov mesta) vyjadruje jeden motív dvoma distichami. Verše 15–16 (posledné distichon) sa vymykajú svojím charakterom z tohto rámca a predstavujú rečnícko-patetické zvolanie, ktorého obsahom je pranie v polovici 16. storočia veľmi dôležité:

„Hanc salvam longos tueatur Christus in annos,
Turcius hic furor et diminuatur honos.“⁵

² „Nadarmo teda po mieri, nadarmo po všetkom ostatnom siahaš, je čas meča, pretože ktorých sa bojí, tých aj miluje.“

³ „Táto (= Trnava) až doteraz proti veľmi ukrutným pohromám Turkov (= Getarum) a nepriateľským vojskám udatne čelila.“

⁴ „Táto ma zrodila a dala mi vidieť jasný lúč a životodarný dych, sladká varovkyňa.“

⁵ „Túto zdravú nech Kristus ochraňuje po dlhé roky, táto besnota a sláva Turkov nech sa rozbije.“

Ak by nám po prečítaní motta nebolo jasné, prečo sa v ňom ocitlo slovo arma (zbrane), v texte nám to autor dostatočne jasne vysvetlí. Trnava, ktorej sa hovorilo i Rím Horného Uhorska, mala všetky predpoklady úspešného rozvoja. Nachádzala sa na križovatke obchodných ciest zo severu na juh i z východu na západ. Po okupácii dolného Uhorska Turkami sa stala spolu s Bratislavou (vtedy Prešporkom) spoločenským a kultúrnym centrom krajiny, v 16.–18. storočí aj centrom cirkevnej správy celého Uhorska. Obrázok (pictura) sa snaží zachytiť všetky motívy, ktoré sa vyskytujú v texte. V pozadí mohutné hradby a veže, na hradbách umiestnený trnavský erb a pred hradbami „udatní“ trnavskí bojovníci. Nemôžeme sa tu ubrániť dojmu, že výtvarník, tak ako aj v niekoľkých ďalších emblémoch, vedľa rytiera v brnení posadil na koňa samotného autora, Jána Sambuca. Postava má totiž pre neho typickú podobu, známu aj z iných vyobrazení, a to renesančný klobúk a výrazný profil s bradou a fúzami. Obrázok je síce skomponovaný ako dynamický výjav útoku na nepriateľské (pravdepodobne turecké) vojsko, no neskrýva sa v ňom, ostatne rovnako ako v texte, šifra alebo tajomstvo. Predstavuje viac-menej úspešnú ilustráciu textu emblému.

Ideál vojvodu a kráľa predstavuje Sambucus vo viacerých emblémoch, ktoré majú rôzny stupeň zovšeobecnenia výpovede. Žánrovo preberá črty enkomia (oslavné portréty Mateja Korvína i Maximiliána II.) a v embléme *Mathiae Corvini symbolum. Symbolo Ioan. Regis auctum* (Znak Mateja Korvína, s. 160–161) predstavuje kráľa Mateja ako humanistu (*Undique cogebat veterum Monumenta...*)⁶ „odkoseného“ rímskou vlčicou i ako úspešného bojovníka proti Turkom (*Contudit indomitos vel solo nomine Thracas...*)⁷.

Od spracovania konkrétnych protitureckých motívov vedie u Sambuca už len krôčik k všeobecnejším témam, k úvahám nad pojmami mier, vojna, sloboda. Odráža sa v nich i záujem Sambuca ako historika o záležitosti uhorskej histórie. Nezanechal síce žiadne veľké dielo (i keď neskôr, po roku 1564, bol kráľovským a cisárskym historikom), len zlomky a indexy, hoci napísať niečo väčšie pravdepodobne mal v pláne, ale priamy doklad o tom neexistuje. V jeho drobných črtách, ktoré sa týkajú uhorských dejín, ide o opis obliehania štyroch miest z tureckých vojen: Jäger, Sziget, Temešvár a Tokaj.⁸

U ďalších humanistických epigramatikov, Jána Bocatia a Jána Filického v rámci aktuálnej tematiky nájdeme aj narážky na Turkov a najmä na boje a vojny s nimi spojené. Na rozdiel od vážnych emblémov alebo diel Jakobe a Rubigalla, postrehneme v spracovaní tejto témy komický moment.

Ján Bocatius v epigrame *Na vojaka, ktorý sa vlámal do vínnej pivnice* je ironický v pohľade na „svojich“ vojakov, ktorí sú udatní len v boji s vínom v pivni-

6 „Zovšadiaľ zhromažďoval pamiatky starých...“

7 „Porazil divých Trákov azda samotným menom...“

8 *Rerum ad Agriam M. D. LII Anno gestarum narratio J. Sambuci; Obsidionis Zigeth brevissima veraque expositio, a Turcis frustra tentata anno 1553 Sambuco authore; Expugnatio arcis Temesvari a Turcis, descripta per Ioannem Sambucum, anno 1552; Expugnatio arcis Tokay M. D. LXV. Anno per Lazarum Scvende (sic) etc. Sambuco authore; De Giulae et Zygethi exitu, 1556 Sambuco authore.*

ci. Turek mu slúži ako kladný príklad bojovníka, ktorý víťazí s triezvou hlavou a mečom:

„Odhodlaný vojak, hľa, predviedol predohru vojny,
v tejto pivnici vedúc prudký a zúrivý boj.
Do podobných bojov, ó, znamenitý muž, tiahni,
Trákiu príchodom svojím vydesíš celú, to ver.
Tvoja udatnosť ručí, že istotne víťazom budeš,
Turka nerobí mužom pohárik vína – lež meč“ (Z KLENOTNICE 1997: 167).

Ján Filický zasadzuje postavu Turka do podobných okolností ako Bocatius s tým rozdielom, že jeho epigram je namierený proti mníchom, nie proti domácim vojakom. Ide o epigram *Mních a šafár obliehaní od Turka* (Z KLENOTNICE 1997: 175).

Reaguje v ňom síce na prepadnutie kláštora Turkami, ale ako hlavná téma tu funguje záletníctvo mnícha. Turek je tu vo funkcii trestajúceho morálny ale aj náboženský priestupok. Mních je totiž prichytený v izbe slúžky, s ktorou má zjavne neprípustný pomer. Turek daruje sedliakovi a slúžke život ale mnícha nemilosrdne potrestá: dá ho sťať. Počas exekúcie sedliak využije nepozornosť katov a ujde. Turci sú síce označovaní ako „surový víťaz“, „hrozný húf“ či „vlčia papuľa“, ale ten, čo si zaslúži pohrdanie a trest, je nemorálny a hriešny mních.

Pôvodná svetská poézia v domácom kultúrnom jazyku sa začína objavovať v slovenskej literatúre až v druhej polovici 16. storočia a existovala v epickej a lyrickej podobe. Osamotene medzi nimi stojí žáner veršovanej romancy (žáner epicko-lyrický) s výraznými ľúbostnými pasážami, anonymná *Píseň o dvoch uherských pánoch a tureckého cisára dcére. Siládi a Hadmáži* (1560), ktorá nám podáva zaujímavý obraz Turkov a tureckého prostredia. Napriek prevahe epických prvkov (dej, dialóg, monológ), vyskytujú sa tu už aj silné lyrické ľúbostné pasáže: lyrický monológ sultánovej dcéry v Sihoti „Želím se velmi...“, ktoré predznamenávajú udomácnenie lyriky v slovenskej poézii obdobia renesancie. Silným spojivom s epikou, a to najmä s historickou piesňou, je fakt, že hlavní hrdinovia Siládi a Hadmáži boli skutočnými historickými osobami, avšak ich príbeh je fikcia, je vymyslený, nie je zaznamenaním reálnej udalosti. Pôvod a najmä pôvodnosť tohto textu dodnes vzbudzuje dohady a má za následok rôzne stanoviská. Podobný text totiž nájdeme aj v maďarskej literatúre. V tomto texte sa obraz Turkov rozpadá na dve protikladné skupiny. Menšiu predstavuje sultánova dcéra, turecká princezná, ktorá sa zaľúbi do uhorského šľachtica Michala Siládiho, zajatca, ktorý krásne spieva „velmi prepeknú, žalostnú notu“ a sprevádza sa na citare. Jej láska je taká silná, že mu v jej mene chce pomôcť s jednou podmienkou: „ale sľub mi ruku, prepekný víťez, na tvoje víťazství!“ (Z KLENOTNICE 1997: 252–253).

Jej morálka a správanie je veľmi blízke, alebo dokonca totožné so správaním a morálnymi hodnotami kresťanskej ženy. Druhú, podstatne početnejšiu skupinu, tvoria ostatní obyvatelia tureckej ríše, najmä samotný sultán, jeho služobníci a vojaci, ktorí utečencov prenasledujú. Ak by sme očakávali expresívny obraz

tureckých nepriateľov, nenájdeme ho tam. Autor len konštatuje a opisuje činnosti, ktoré tureckí vojaci, či strážcovia hranice vykonávajú v rámci štandardného prenasledovania väzňov.

Existenciu veršovanej epiky v prvej polovici 16. storočia suplovali české populárne tlače alebo ich odpisy, ktoré reprezentovali žáner historickej piesne, ktorých témou bola najmä bitka pri Moháči (*O nešťastné bitvie a porážce Uhrúo od národu tureckého učiněné a o smrti velmi smutné a žalostivé paměti Ludvika jeho milosti*). Preto na počiatok vývinu historických piesní v renesancii môžeme zaradiť anonymnú *Píseň o bitvě Moháčské* (pravdepodobne z roku 1526), ktorú uverejnil Ján Kollár v *Národných spievankách* s titulom *O bitvě Moháčské čili o porážce krále Ludvika II. (1526)*. Existuje viac odpisov tejto piesne (Lauček, Štajgl a M. Holko), ale všetky pravdepodobne vychádzajú zo spomínanej českej tlače (BRTÁŇ 1978: 78–82, 218–219). Prvú zmienku o tejto piesni nájdeme u Jána Silvána v kancionáli *Písně nové na sedm žalmů kajících i jiné žalmy*. Píseň *Z hlubokosti volám k tobě* predpisuje spievať na jej nápev a uvádza tam aj notový zápis. Česká pieseň vznikla hneď po moháčskej bitke. Napísal ju neznámy český autor, ktorý sa s veľkou pravdepodobnosťou aj zúčastnil na boji. Priebeh boja opisuje len stručne, viac sa venuje príčinám porážky a zaujíma k nim postoj českého pozorovateľa. Vinu za vojenský neúspech pripisuje uhorskej šľachte a vysokému kléru. Slovenský variant na mnohých miestach parafrázuje český text.

Domáca, slovenská historická pieseň sa však v nasledujúcich storočiach (16. a 17. storočie) v kontexte slovenskej renesančnej literatúry rozvinula natoľko, že v nej spolu s ľúbostnou lyrikou predstavujú vrcholy domácej svetskej literárnej produkcie. Na renesančnom Slovensku sa rozvoj kníhtlače oneskoroval za okolitými krajinami, a preto si naše historické piesne veľmi dlho ponechávajú ústny charakter. Toto má dôsledky pre všetky komponenty ich tematicko-kompozičnej i štylistickej výstavby (neraz používajú postupy typické pre ľudovú poéziu). Spočiatku bola dôležitá ich spravodajská funkcia, preto tie najstaršie sú strohé, objektivizujúce, ich rozprávanie má „suchý“, kronikársky štýl. Zaujímavé rozvíjaním tematiky, ale i použitými výrazovými prostriedkami ľudovej poézie sú historické piesne s protitureckou tematikou, ktoré zobrazujú boje o niektoré slovenské lokality (Zvolen, Modrý Kameň, Divín), ale aj najznámejšie uhorské bitky (Szigeth, Eger): patria sem anonymné skladby *Píseň o sigetském zámku* (1566), *Písně o některých zámkoch: O Modrom Kameni, Divíně a Zvoleně* (1596) a *O Jágri a některých vítězích* (1599) od Štefana Komodického.

Pevnosť Szigeth (po slovensky Sihot'), jej obliehanie a dobytie bola častým námetom aj historických prác. Okrem iných autorov venoval sa tejto udalosti aj už spomínaný Ján Sambucus, ktorý pôsobil vo funkcii dvorného historika na cisárskom dvore vo Viedni. V tomto boji sa stretli turecké vojská pod vedením sultána Solimana II. a na čele obrancov pevnosti bol gróf Mikuláš Zrínyi, ktorí obaja v boji zahynuli. Píseň má vysokú umeleckú úroveň, je poetická a využívajú sa tu postupy ľudovej baladiky. Funguje tu symbolika čísel (7) aj v službách autorскеj stratégie podania látky. Hrdinskí kresťanskí obrancovia odolávajú náporu

tureckej presily, ktorá je zvýraznená aj číselnou hyperbolou. Podľa dobových dokumentov bolo Turkov asi 100–150 tisíc, kým v piesni sa spomína až 300 tisíc. Turci sú predstavení ako vytrvalí a neúnavní dobyvatelia, ktorým však ku konečnému víťazstvu musí pomôcť aj zradca z radov obrancov:

„Puškáre sú stratili,
zrádce osadili.
Hnojem dĕla nabíjal,
Turkům listy strílel
a radu jim dával“ (Z KLENOTNICE 1997: 201).

Aj v tejto piesni sa stretne s motívom strachu pred tureckým zajatím, pred odvlčením do Turecka. Týkalo sa to hlavne žien, nakoľko muži väčšinou padli v boji. Predkladajú sa nám dve riešenia: dobrovoľná smrť žien z rúk manželov alebo žena zoberie svoj osud do vlastných rúk, prezlečie sa za muža a zahynie v boji:

„Poslyštež již, pánové,
co jsú učinili
naši rytíři sigotští,
jenž manželky meli!
Hlavy jim stínali,

Když tá paní rozkošná
na koni sedĕla,
Turci jí hned poznali,
že to byla žena.
Chtĕli jí chytiti.

v hrob pekne pochovali,
neb samy prosily,
aby se hrozni Turci
s nimi neprznili
a necizoložili...

Ona nic nemeškala,
svú šablu vytrhla,
sedem Turkův jest sťala.
V prse prostrelená
dolu s konĕ spadla“ (Z KLENOTNICE 1997: 202–204).

Anonymná historická pieseň s názvom *Písneň o některých zámkoch: O Modrom Kameni, Divinĕ a Zvolenĕ* (1596) sa ako jediná zo zachovaných renesančných historických piesní s protitureckou tematikou venuje udalostiam, ktoré sa odohrali na území dnešného Slovenska. Tretia sa totiž venuje dobýjaniu maďarskej lokality Eger: *O Jágri a některých vítĕzích* (1599) a jej autorom je Štefan Komodický, alebo ako sa doslovne píše v texte piesne Komodický Ištván, kapitán v Onóde pri Miskolczi (dnes Maďarsko). Prvý text je zaujímavý využitím rámcovej kompozície. Rámcejúca situácia sa odohráva v sídle tureckého „cisára“, ktorý sa v piesni nazýva „Bĕlhrad“. Predpokladá sa, že ide o tzv. Horný Belehrad, Székesfehĕrvár, ktorý dobyli Turci v roku 1543. Vysvetľuje sa tu motivácia útokov na slovenské hrady. Turecký vládca vyznieva ako dobrý panovník všetkých svojich poddaných, najskôr nechce pustiť svojich bašov, aby plienili uhorskú zem, urobí tak až keď sa mu vyhrádzajú „chceme tvou zem zrabovati, tebe v ničem nenechati, tvou podolskou zem zkaziti!“ (Z KLENOTNICE 1997: 209). O Uhorsku sa však vo všetkých replikách dôsledne hovorí ako o „uherskej dobrej zemi“. Je tu zreteľná autorská stratégia, presadzovať názor, že plienenie Uhorska (Slovenska) bolo nezaslúžené, nespravodlivé a prejavom zvlô. Z celkového nepriaznivého obrazu Turkov potom celý text piesne nevybočuje. Pridávajú sa k nemu už len ďalšie

záporné postavy, tentoraz z radov zradcov. Prakticky každý zámok či hrad je dobytý pomocou alebo vďaka zrade: „přemohli junákov Turci tú svou zradcovskou pomoci“ (Z KLENOTNICE 1997: 211). Zradcovia sa však nájdu aj na strane domácich, keď Ferenc Široký zradí obrancov Divína, uhorskí páni sa zľaknú tureckých úspechov, opustia zámok Zvolen a:

„Jednoho sou tam nechali,
starého drába zůstavili –
záмку pustého nechali“ (Z KLENOTNICE 1997: 216).

V texte anonymný autor minimálne hodnotí Turkov, hodnotenie si necháva najmä pre domácich hrdinov i zradcov. Charakteristiku Turkov nájdeme až v úplnom závere piesne v suspíriu k Bohu:

„Ó, Pane náš, náš veliký,
uslyšiš svůj lid křesťanský!
Zbaviž nás moci turecký,

aby ten **Turek ukrutný,**
pohan, Tatár, Němci s nimi,
aby byli zahanbeni!“ (Z KLENOTNICE 1997: 217–218).

V celom období renesancie absentuje domáca tvorba umeleckej prózy. K nej mali najbližšie cestovné denníky a memoárová próza, čo sa však naplno prejavilo až v baroku. Autorom najzaujímavejšieho renesančného cestovného denníka je **Ján Dernschwam** (1494–1568). Jeho *Denník cesty do Konštantínopolu a Malej Ázie* (*Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien*, 1553–1555) je obsiahlym a podrobným opisom cesty, ktorú vykonal ako 60-ročný na vlastné náklady s vyslancami cisára päťkostolským biskupom Verančičom a Františkom Zayom. Tento učený správca fuggеровského mediarskeho podniku a majetkov v Banskej Bystrici bol aj majiteľom významnej humanistickej knižnice (651 zväzkov, t. j. 2270 tlačených i rukopisných diel), zberateľom rímskych a gréckych nápisov (odpísal a rozlúštil aj nápis na trenčianskej skale). Jeho motivácia podniknúť takú dlhú a nebezpečnú cestu bola typicky racionálne humanistická. Nevedel totiž pochopiť, prečo Turci napriek všetkým možnostiam po moháčskej bitke, ktoré sa im ponúkali, neobsadili celé Uhorsko a nepokračovali ďalej v expanzii do západnej Európy. V svojom denníku zachytil podobnú cestu ako urobil Pavol Rubigall v deskriptívnej veršovanej skladbe *Opis cesty do Konštantínopolu*, ktorú sme už spomínali. Dernschwamov denník je plný veľmi cenných správ pre kultúrne, sociálne a hospodárske dejiny Balkánu a Malej Ázie. Jeho dojmy sú veľmi bezprostredné, zaznačoval si ich vraj aj počas cesty. Týkajú sa však najmä reálií, krajiny, prírody, urbanistiky (opis dedín a mestečiek, stavieb domov a špeciálnych stavieb), zvykov. Ak by sme očakávali nejaký expresívne ladený portrét tureckých obyvateľov, boli by sme sklamaní. Dernschwamov denník je veľmi neosobný, prejavuje sa v ňom aj ako humanista, nakoľko ho zaujímajú rôzne nápisy a ich význam. Hodnotenia preblesknú len sem-tam akoby mimochodom pri opise

iných dôležitých situácií: „Pri východe z dvora pobehávali húfy **janičiarov, ako dobytok**, ale aj **čaušovia**, ktorí požadujú všetky pocty, **ako nehanební Cigáni, hoci aj násilím**, takže nikto nemôže vojsť do domu“ (PUTOVANIE 1975: 34). Podrobne sa dozvieme informácie o tureckom jedálnom lístku aj s naznačenými receptami. Zaujímavý je opis Turkov, porušujúcich zákaz pitia alkoholu, ktorí sa skrývajú v tmavom kúte: „Nesmú byť veru hluční, lebo baša by dal stĺcť hostinského i hostí a potrestal by ich i peňažitou pokutou. Už dal veľa janičiarov v meste usmrtiť bitkou“ (PUTOVANIE 1975: 35).

Osobitnú skupinu prechodných žánrov v **baroku** tvorí **historická veršovaná epika**, ktorá stráca svoj informačno-dejový charakter a nadobúda pestrejšiu členitosť. Podobné postupy reflexie historických udalostí ako v časovej piesni nájdeme v prvom type historickej piesne, ktorý reprezentuje anonymná *Pieseň o Nových Zámkoch* (1663). Konkrétne fakty sú tu pomerne všeobecne formulované, chýbajú napríklad individualizované detaily (postavy, situácie). Predstavuje emocionálne pôsobivú religióznu interpretáciu dejinnej udalosti: veľké nešťastie je spravodlivým božím trestom za hriechy ľudí:

„Napomínal nás Bůh, pred tisíci lety,
když se písal šeststý šedesátý tretí.
Přišel Turek, Tatár, nepřítel ukrutný,
osadil své vojsko pod Novými Zámky.

Když sme P(ána) Boha nechtěli se báti,
blížního jak sebe srdcem milovati,
vedle přikázání jeho zde choditi,
slovo jeho svaté pod nohy tlačiti,

v naší milěj vlasti bezpečně bydlice,
za žádné neštěstí naše nevzpomnouce,
v rozkošech tělesných se oblibujíc(e),
lakomství a pýchu jen nasledující.“

Ďalšie dva prúdy predstavujú texty smerujúce výrazne k ľudovej slovesnosti a k jarmočnej piesni. Historické námety sa v ponáškach na ľudovú pieseň maximálne zjednodušujú, realizujú sa pomocou charakteristickej symboliky, kompozičných zákonitostí a figuratívnosti. Strácajú tak vlastne temer úplne akýkoľvek dokumentárno-faktický charakter. Historické postavy v nich nadobúdajú atribúty rozprávkových hrdinov a ich nepriatelia sa stávajú symbolmi (*Sobieski a Turek*, 1683):

„Počkajme, šuhajci,
kým príde Sobiesky,
 kým príde Sobiesky
 tam cez ten vrch slie(z)sky;
tam cez ten vrch slie(z)sky
spoza Bielej hory:
 spoza Bielej hory
 na červenom koni;

na červenom koni,
so zlatým kantárom,
 so zlatým kantárom
 na pomoc husárom;
na pomoc husárom;
Viedni, cisárovi:
 ten bude bojuvať
 naproti **Turkovi**.“

Osobitné miesto v kontexte veršovanej historickej epiky má skladba **Štefana Pilárika** (1615–1693) *Sors Pilarikiana. Los Pilárika Štěpána* (1666) (PILÁRIK 1958). Žánrovo sa tu historická epika prelína s autobiografiou, keďže Pilárik osobne bol tureckým zajatcom (asi mesiac) a podstatnú časť tohto diela tvorí práve opis príhod a udalostí, ktoré zažil v zajatí. Druhú rovinu diela tvorí náboženská reflexia (*Píseň o zemi uherské a Rozjímání*), ktorá ho spája práve s podobne zameranými historickými piesňami. Jadrom diela je subjektívny zážitok, subjektívne prežívanie dejinnej udalosti, objektívne dianie mimo neho je len všeobecným rámcom. *Sors Pilarikiana* je teda skôr príbehom človeka, ktorý rámcujú udalosti dejinného významu, čo sa prejavuje napríklad v štruktúre textu podobou denníkových záznamov (podrobné a presné datovanie udalostí). V rovine zobrazovania udalostí sa to prejavilo napríklad pri opise dobytia Nových Zámok tureckým vojskom, ktorého sa osobne ako ich zajatec zúčastnil. V diele sa však o ňom zmieňuje len veľmi stručne (verše 355–384). Viac pozornosti venuje zobrazeniu svojich väzňateľov, ich povahy, spôsobov a to predovšetkým, cez prizmu toho, ako sa správajú najmä k jeho osobe. K rovnakej téme sa Pilárik vrátil o vyše dvadsať rokov neskôr v prozaickom memoárovom diele *Turcico-Tartarica crudelitas, das ist Derer Türcken und Tartarn Grausamkeit* (*Turecko-Tatárska ukrutnosť alebo Ukrutnosť Turkov a Tatárov*, 1684).

Obdobie baroka bolo veľmi dôležité aj z hľadiska formovania slovenskej umeleckej prózy (beletrie), hoci ešte stále ani jedno z jej diel nemôžeme nazvať románom, keďže sa tu objavujú len tendencie k beletrizácii v dokumentárnych alebo polodokumentárnych dielach. Autori prevažne zaznamenávajú svoje životné príbehy alebo životné osudy svojich najbližších. Preto k dominantným žánrom umeleckej prózy v baroku patria kroniky, memoáre, biografie, autobiografie, cestovné denníky a podobne. Prevažuje v nich záujem o reálny život, ktorý je však len faktografický, zážitkový, autori nejavia snahu vytvárať príbeh, fabulu. Beletrizčné prvky neprenikali do všetkých žánrov rovnako, niektoré (ako napríklad memoáre) poskytovali autorovi viac priestoru pre reflexiu i sebaujadrenie, prípadne pre hodnotenie faktov. Umelecká individualita autora sa v umeleckej próze prejavuje predovšetkým v opisných partiách, v častiach inklinujúcich k zákonitostiam cestopisu a v reflexívnych častiach memoárov.

Historické udalosti 16. a 17. storočia zasiahli do života stoviek, ba tisícov reálnych ľudí a niektorí z nich sa rozhodli podať o tom písomné svedectvo formou dokumentárnych zápiskov (denníky, autobiografie, kroniky a podobne), prípadne prozaických diel polodokumentárneho charakteru. Prevažnú väčšinu týchto diel vytvorili protestanti (predovšetkým duchovní) ako svedectvo o utrpení, ktoré museli podstúpiť v mene svojho náboženského presvedčenia. Veľký turecký vpád našiel oveľa menšiu odozvu v próze, viac rezonoval v epickej a lyricko-epickej poézii umelej, poloľudovej i ľudovej. Na turecké pustošenie reagoval Štefan Pilárik aj v už spomínanej nemeckej beletrizovanej memoarovej próze *Turcico-Tartarica crudelitas, das ist Derer Türcken und Tartarn Grausamkeit* (*Turecko-Tatárska ukrutnosť alebo Ukrutnosť Turkov a Tatárov*, 1684). Vecne sú v nej ťažiskom autorove zážitky z tureckého zajatia s dôrazom na opise tureckých

násilností a vojnových pohrôm. Autorovým cieľom však nebolo podať len dokumentárne svedectvo, ale svoju, metafyzickú interpretáciu týchto udalostí. Pozemské utrpenie, vojny, živelné pohromy interpretuje ako spravodlivý boží trest pre hriešne ľudstvo: Boh sem poslal Turkov a Tatárov za „ohavné hriechy hriešneho ľudu“. Fakty podáva v beletrizovanej, literárnej podobe: zverstvára Turkov a Tatárov prirovnáva k Draculovmu napichávaniu na koly, ktorý tiež „prejavoval svoju čudnú rozkoš z ich trápenia a bolesti“ a k Diomedovmu zvyku nechať rozsekať ľudí a dať ich žrať svojim koňom, aby vo vojne dychtivejšie napádali a trhali ľudí. Aj na miestach, kde by sme očakávali konkrétny detail (opis spôsobu boja Turkov a Tatárov), uprednostní topické dvojice: „strašnou zbesilosťou a zúrivosťou; s vreskom a krikom; so strelbou a delami“ a pod. Tieto enumerácie majú tendenciu ku gradácii, ktorá vrcholí opisom hanobenia mŕtvol padlých kresťanov. Pilárík je tu autor, ktorý má tendenciu zobrazovať kruté a drastické pomocou topických motívov, prípadne zaužívaných štylistických postupov, pričom u neho takéto výrazy vyúsťujú do zvolaní k Bohu.

Z nášho krátkeho nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry, ako sa v nej realizoval obraz Turka, obraz tureckej krajiny, tureckých zvykov vidno, že bol síce prevažne založený na topose nepriateľa, ale našli by sme aj výnimky, náznaky iného nezaujatého, reálnejšieho chápania a videnia cudzinca, ktorý bol niekoľko storočí našim bezprostredným susedom. Je pravda, že ako sused nemal dobrú povesť, ale keď autori prídu do jeho domoviny a presvedčia sa na vlastné oči, ako to tam vyzerá, poopravia tento jednostranný obraz. U humanistov potom nájdeme typický postoj vzdelanca a v epigramoch preváži u nich aj morálne hľadisko. Nemorálny kresťan (hrešiaci mních, či opilec) je spravodlivo potrestaný Turkom. Tých textov, ktoré spomínajú Turkov je oveľa viac a z pomenovania Turek sa stalo všeobecné označenie niekoho, kto ohrozuje kresťana či kresťanku (napríklad v ľúbostnej alebo v duchovnej lyrike). Aj v duchovnej poézii nájdeme obrazy strašných činov Turkov, ktorí páchajú zločiny na kresťanskom obyvateľstve. „Turecká metla“ sa pripája v duchovnej poézii ako ďalšia v rade za neúčinné metly hladu a moru a k výzvam k pokániu. Zo 17. storočia pochádza aj zaujímavá pamiatka, ktorá sa pozerá na historické udalosti spojené s tureckou ofenzívou v druhej polovici 17. storočia optikou tureckej strany, a to *Knihy ciest* Evliyu Čelebiho (1611–?1682). Jej časť bola preložená aj do slovenčiny a týka sa práve týchto udalostí. Čelebi bol slávny turecký cestovateľ a v diplomatických službách sultána podnikol mnoho ciest do Ázie a Európy. Slovensko navštívil po prvýkrát v roku 1661, keď prišiel s tureckou delegáciou do Košíc. Počas vojny v rokoch 1663–1664 sprevádzal pašu Ibráhima priamo vo vojenskom tábore. Osobne sa zúčastnil viacerých obliehaní miest, bitiek a dobytí miest (Parkan, Nové Zámky), navštívil aj mnohé mestá, hrady a zámky: Nitra, Šurany, Levice, Filákov, Modrý Kameň, Bratislava, Leopoldov a Hlohovec. Ako vidno z tohto isto nie úplného výpočtu, precestoval veľkú časť Slovenska a informácie mal ozaj z prvej ruky. Jeho rukopisné dielo je rozsiahle, má až desať zväzkov a aj keď väčšinu informácií má z vlastnej skúsenosti, netreba všetkému veriť. Nepresné sú najmä číselné údaje, pri opisoch dávnej histórie lokalít miest a hradov sa viac spolieha

na legendy ako na historické správy. Ako rozprávač je veľmi subjektívny a cítiť u neho moslimskú predpojatosť voči kresťanom. Pri obliehaní nitrianskeho hradu paša Gazi Hüseyin napísal (podľa Čelebiho svedectva) hradnému kapitánovi list nasledovného znenia:

„Najskôr chvála a sláva jemu, čo je milostivo všestranný a veľkodušný! Po druhé, chvála Muhammadovi, ktorý nám ukázal výtvor neba! Po tretie, nech sú pozdravení štyria druhovia! Nech im všetkým žehná Alláh! **Ty, ktorý si národa mesiášskeho zlý predstavený a duchovný! Bezbožník! Ty sviňa, čo si kapitánom!...**“ (ČELEBI 1978: 171–172).

Zdá sa, že vzájomné vnímanie Turkov a Slovákov (či Uhrov) bolo založené najmä v 17. storočí na nezmieriteľnom protiklade medzi kresťanmi a moslimami. Obraz Turka v slovenskej literatúre sa výraznejšie láme až v nasledujúcich obdobiach a najmä v 19. storočí.

Literatúra

1980 *Antológia staršej slovenskej literatúry* (Bratislava: Veda)

BRTÁŇ, Rudo

1978 *Historické spevy a piesne* (Bratislava: Tatran)

ČELEBI, Evliya

1978 *Kniha ciest* (Bratislava: Tatran)

1967 *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. a 16. storočí* (Bratislava: Veda)

JAKOBEUS, Jakub

1963 *Výber z diela* (Bratislava, Veda)

KÁKOŠOVÁ, Zuzana

1992 „Emblémy Jána Sambuca“, *Slovenská literatúra 1992*, č. 39 s. 104–119

2005 *Kapitoly zo slovenskej literatúry. 9.–18. storočie. Typológia a poetika stredovekej, renesančnej a barokovej literatúry* (Bratislava: Univerzita Komenského)

2008 „Obraz Turka v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia v stredo európskom kontexte“, in *Studia Academica Slovaca* (Bratislava: Stimul), č. 37, s. 109–126

KOPČAN, Vojtech

1986 *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko* (Bratislava: Veda)

KOPČAN, Vojtech – KRAJČOVIČOVÁ, Klára

1983 *Slovensko v tieni polmesiaca* (Martin: Osveta)

PILÁRIK, Štefan

1958 *Výber z diela*, ed. J. Minárik (Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied)

1975 *Putovanie po súši a po mori* (Bratislava: Tatran)

1972 *Rabovali Turci* (Bratislava: Tatran)

RATAJ, Tomáš

2002 *České země ve stínu půlměsíce* (Praha: Scriptorium)

1982 *Renesančná poézia* (Bratislava: Tatran)

RUBIGAL, Pavol

1985 *Opis cesty do Konštantínopolu* (Bratislava: Tatran)

SAMBUCUS, Johannes

1564 *Emblemata* (Antverpiae)

1997 *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva II–III* (Bratislava: Slovenský Tatran)

